

SZIMBÓLUMOK

MÁSODIK RÉSZ

HÁBORÚJA

Ha már két tábor áll szemben egymással, és mindkét oldal művészei hosszan tudják sorolni az őket ért kisebb-nagyobb sérelmeket, kézenfekvő, hogy egyformának lássuk és láttassuk szerepüket, felelősségüket az áldatlan állapotok kialakulásáért. Ám ha az ember végigköveti a folyamatokat, ahogyan a nemzeti elkötelezettségű művészek és a velük szövetségben álló pártok – eleinte az MDF, később a FIDESZ – sorra akadályozzák meg az ellentáborba szorult művészek alkotásainak elkészülését, vagy ahogy lerombolják, eltüntetik a már elkészültet, arra a következtetésre kell jutnia, hogy ez a beállítás nem felel meg a valóságnak. Ahogyan 2010 után a FIDESZ elfoglalta az államot, úgy tesz rá a kezüket a nemzeti oldal művészei szinte az összes megnyilvánulási lehetőségre. És ez a folyamat nem Orbán Viktor második választási győzelmével kezdődött, hanem már a rendszerváltás pillanataiban beindult. A nemzeti érzelmű művészek előbb az MDF-fel, majd a FIDESZ-szel léptek szövetségre, bizonyára belső sugallatra, de nem volt mellékes, hogy a szövetség jegyében magasabb jövedelemhez, több megrendeléshez jutottak. Azokban a városokban, kerületekben, ahol a nemzeti pártok megvetették a lábukat, jóval 2010 előtt is szenvélyesen és még a jogszerűség kereteit sem tisztelve dühöngött a kultúrharc. Könyvnyi terjedelmű tanulmányokat lehetne, és talán kellene írni az egyes művészeti ágak, vagy más megközelítésben, az egyes falvak, városok, az összes fővárosi kerület frontjainak eseteiből. Ám ha az ember évek óta foglalkozik saját közvetlen lakókörnyezete, Budapest XII. kerülete múltjával,

és közben azt tapasztalja, hogy a hetven évvel ezelőtti történesekkel összefüggésben zajlanak a jelenkorok, helyesebb, ha a hozzá közel eső tárgyakról beszél.

A XII. kerületben a rendszerváltás óta tartott választásokon minden alkalommal a nemzeti oldal győzött. Ez nem azt jelenti, hogy csak ilyen elkötelezettségű lakosok élnek ezen a területen, hanem azt, hogy folyamatosan többséget alkotnak. Ennek a többségnek révén kerültek innen 1990 és 2018 között magukat kivétel nélkül jobboldaliként és keresztényként meghatározó politikusok az Országgyűlésbe, és megszakítás nélkül ilyen szellemiségű képviselőtestületek illetve polgármesterek irányítják a kerületet. Ezt a markáns folyamatosságot azért kell említeni, mert nemcsak a főváros egészének jellegétől tér el, hanem a szomszédos kerületektől és egyes környező településektől is. Nyíró József (1889–1953) írónak, a nyilas parlament egykori képviselőjének jóval azelőtt szenteltek ebben a kerületben emléktáblát, hogy országos szinten igazán beindult kultuszának ápolása. A kerület egy másik egykori lakóját, a magyar antiszemitizmus egyik leghírhedtebb figuráját, Erdélyi Józsefet (1896–1978) hasonlóan nagy becsben tartja az önkormányzat. Az emléktáblák avatása, koszorúzása, az elmondott beszédek kinyomtatása mind a kerületi identitás jegyében zajlik.

A kétezres évek elején lát hozzá a XII. kerület egy emlékmű építéséhez abban a csomópontban, ahol találkozik a Kék Golyó és a Nagyenyed utca, valamint a Németvölgyi és az Istenhegyi út, meg a kerület „főutcája”, a Böszörményi út. A várost az 1944–45-ös ost-

rom idején a szovjetek ellen fegyverrel védelmező katonáknak és más fegyvereseknek szentelt emlékpark és szobor állítása volt az akkor deklarált cél. Újszerű, korábbi határokat áttörő emlékezetpolitikai gesztus volt ez, hiszen 1945 februárjától kezdve a magyar közélet minden fórumán felszabadítónak nevezték a szovjet katonákat, náci hordáknak a németeket, megbélyegezték Horthy Miklóst és híveit, és megvadult, gyilkos cselékként emlegették a nyilaskereszteseket. Kivételt csak az egyes elesett katonák iránti kegyelet képezett: ha az ember a hatvanas-hetvenes években a lakott területet övező erdőkben kirándult, még láthatta a hevenyészett fakereszteket a rájuk tűzött lyukas rohamsisakokkal. Nemeskürty Istvánnak a doni katasztrófáról írott könyve (Rekviem egy hadseregért, 1972) után vált lehetségessé áldozatként beszélni a második világháborúban elesett, hadifogságba került magyar honvédekről – ami végül is nem egészen hiteltelen, és azt az alaptézist sem kellett hozzá megváltoztatni, hogy a kormányzó és az általa vezetett politikusi garnitúra bűnt és hibát követett el azzal, hogy Hitler szövetségeseként vett részt a háborúban. Ennél sokkal meszebb kell mennie annak, aki az ostromban a szövetségesek ellen harcolókat hősként akarja beállítani. A német katonák 1944 márciusától nem szövetségesként, hanem megszállóként voltak jelen az országban. 1944 októberében pedig ezek a megszállók hatalomra segítették a nyilaskereszteseket, fogságba ejtették a háborúból való kilépést deklaráló kormányzót és egyetlen életben maradt fiát, deportáltak meghatározó politikusokat, így a lezárt korszak egyik kulcsembert, a belügyminisztert, vagyis mindaz, ami onnantól kezdődött, az idegen erők és a legitim hatalom ellen felkelt lázadók műve volt, az értelmetlen ellenállással és a további gyilkolással együtt. Tehát nemcsak a koalíciós idők és a kommunizmus hagyományát kellett felülírni a város fegyveres védelmezésének heroizálásával, szembe kellett helyezkedni még Horthy Miklós kormányzó emlékével is. Nemcsak a negyven éven át hálásan ünnevelt oroszoktól fordult el ezáltal a kerület, hanem az Egyesült Államoktól és Nagy-Britanniától is, azoktól az országoktól, amelyekkel Magyarország előbb háborúba keveredett, majd évtizedeken át hidegháborús ellenfélként nézett farkasszemet, de éppen a rendszerváltás következtében egyazon szövetségi rendszerbe került.

Ezeket a problémákat az önkormányzati képviselőtestület nemzeti szellemű többsége, élén Mitnyan György polgármesterrel, figyelmen kívül hagyta.

Nem árt felidézni az időszakot, amelyben az emlékmű felállításának terve felvetődött. 1998 és 2002 között Orbán Viktor volt a miniszterelnök. A FIDESZ által vezetett koalíciós kormány lényegesen rámenősebben politizált két rendszerváltás

utáni elődjénél, amivel sokakat megdöbbsentett és megijesztett, de támogatói sem kevesen maradtak a ciklus végére, ezért meglepetésként hatott, amikor a választás első fordulóját az ellenzék jelentős fölénnyel megnyerte. Orbán nem törődött bele a vereségbe, hanem általános mozgósításba kezdett. A két forduló között emlékeztető gyűlést tartott a Testnevelési Főiskolán (akkori hivatalos státusza szerint a Semmelweis Egyetem Testnevelési Karán), ami éppen a XII. kerületben található. Sokat sikerült ledolgoznia a hátrányból, a választást mégis elvesztette a FIDESZ. Akkor hangzott el a mondat, hogy *a haza nem lehet ellenzékben*, félreérthetetlenül kinyilvánítva, hogy egy kormány csak akkor legitim, ha azt a nemzet felkent vezetője, Orbán vezeti. Az ellenfél hazaárulónak, tisztességtelennek való beállítása ezekben a hetekben vette kezdetét, olyan szimbolikus gesztusokkal, mint a folyamatos kokárdaviselés. Orbán követői azt nyilvánították ki ezáltal, hogy ők és csakis ők magyarok, mindenki más idegen illetve hazaáruló. És valóban, az ellentábor tagjaira és a fel nem heccelt, mérsékelt emberekre annyira taszítóan hatott az egyik legszeretettebb nemzeti jelkép kisajátítása, hogy sokan évekig vagy akár azóta sem tűztek a mellükre kokárdát március 15-én. Ekkor kezdődött a korszak, amelyben a nemzet minden másnál fontosabb értékévé válik a lakosság egy része számára, oly módon, hogy a nemzet iránt elkötelezettnek lenni egyet jelent a vezér tiszteletével és bármiféle megfontolás nélküli követésével, és egyet jelent a táboron kívül maradtak ellenségként való kezelésével, érdekeik és értékeik figyelmen kívül hagyásával, mindennek teljesen magától értetődővé tételével. Ekkor kezdődik sok olyan szabály áthágása, amelyek korábban minden demokratikus párt, így a FIDESZ számára is fontosak voltak. Ennek kirívó példája az árpádsávos zászlók használata, és általuk mindazok megalázása, megfélemlítése, akiket ennek a jelképnek a jegyében üldöztek 1944–45-ben – a zsidó származásúaké, a Horthy-rendszer szociáldemokrata, kiszgaza és polgári ellenzékének örökségével azonosulóké, de még a Horthy-féle konzervatív hagyományokat vallóké, valamint a nyugati országokat nem ellenségnek, hanem szövetségesnek érzőké is. Korábban a FIDESZ ennek a jelképnek a használatát elfogadhatatlannak tartotta, 2002 után már nem. Számtalan önkormányzat, amelyben többségbe került a nemzeti oldal, bevette a település ill. kerület címébe, zászlójába az árpádsávot, a XII. kerület pedig az emlékmű előtti teret vonatta be piros-fehér csíkokba rendezett kövel.

Semmi nyoma annak, hogy Mitnyan polgármester vagy az önkormányzati képviselőtestület fontolóra vette volna, hogy egy ilyen radikális, provokatív emlékműről konzultálni kellene a kerület teljes lakosságával, hogy hajlandók lettek volna meghallgatni az ellenzők érveit. (Ebben a FIDESZ demokráciafelfogása

nyilvánul meg: ha sikerül akármilyen módon és arányban győzni, onnantól mindent megtehetnek. De, mint láthattuk, ez csak odáig érvényes, amíg a többség birtokában vannak, onnantól az van, hogy *a haza nem lehet ellenzékben.*) A jogszerűséget szintén figyelmen kívül hagyták, miután az illetékes hatóság nem fogadta el az emlékmű tervét. A kerület, pontosabban annak vezetése dacolt a határozatokkal, és kibekkelte az éveket, amíg a FIDESZ át nem vette a hatalmat az összes létező hatóságban és hivatalban. Az emlékművet nem engedélyező illetve elkészülte után bontási határozatot hozó tisztviselőket a hívek halálos fenyegetésekkel árasztották el.

Mihelyt nyilvánosságra került, hogy a XII. kerület emléket akar állítani a város negyvennégy-negyvenötös védőinek, viták kezdődtek a mű témájáról és kivitelezésének módjáról. A nemzeti szellemű megnyilatkozások egybehangzón a koncepció védelmének jegyében fogalmazódtak meg. Senki sem mondott olyat, hogy szerintünk szükség lett volna egy ilyen emlékműre, de látva, hogy másokat sértene a felállítása, változtassunk a terveken, keressünk olyan megoldást, amit az ellenzők is el tudnak fogadni...

Figyelemre méltó volt a korszakot folyamatosan kutató és nagy tekintélyű történész, Ungváry Krisztián véleménye, aki szerint nem képtelenség emlékművet állítani a harcok során elesett katonáknak. Lovagiasan és empatikusan ismerte el, hogy „az ország egy részének igénye van effajta emlékművekre, és tegyük hozzá, annak fényében, amit a háborús generációval 1945 után műveltek, nem is alaptalan valamifajta szimbolikus kárpótlás követelése.” Egészen odáig elment, hogy az ostrom idején Budán harcoló magyar fegyveresek zömének nem lehetett tudomása Auschwitzról, vagyis arról, hogy küzdelmük a zsidók teljes kiirtáshoz járul hozzá.

Mint rámutatott, a XII. kerület által felvetett koncepcióban az a hiba, hogy nem a gyászt szolgálja, nem az elveszett életek okozta fájdalmat jeleníti meg, hanem problémamentesen megidézti azt az ideológiát, aminek jegyében negyvennégy-negyvenöt telén a város védői harcoltak. Tudniillik a karmával kardot markoló turul a nyilaskeresztesek jelképe volt ebben az időszakban. Igaz, hogy ez a regebeli madár korábban is megjelent különféle képzőművészeti alkotásokon, de az első világháború után a legszélsőségesebb nemzetiek használták. Akárcsak az árpásdávós zászló, ez is egy szűkített nemzetfogalmat szimbolizált – az „igazi magyarokat” egyesítette a nem igaziak ellenében.

Semmi nyoma nincs annak, hogy Mitnyan a védelemért életüket áldozó harcosoknak szeretett volna eredetileg emléket állítani, és ehhez az eszméhez megfelelő formát keresve bukkant fel a kardos turul alakja. Nem, a polgármester kezdettől fogva turulszobrot akart a kerület főutcája mellé állítani. Nemhogy nem volt tekintettel azokra, akiket sért ennek a félreérthe-

tetlenül nacionalista és militáns jelképnek a közös területen való megjelenése, ő eleve sérteni és provokálni akart. Kinyilvánítani, hogy a kerület folytonosságot vállal a legvadabb, legmilitánsabb nemzeti hagyománnyal. Vad és militáns volt a kerületet kézben tartó nemzeti oldal az ügy kezelésében is. Egyszerűen fityyot hánytak a vonatkozó jogszabályokra, jelezve, hogy a szent ügy minden más körülménynél előbbre való.

Mitnyanék eleve bekalkulálták, hogy kik fognak felszólalni a szoborállítás ellenében. „A jobboldal ismét sikeresen tudja eljátszani azt a forgatókönyvet, amelyben az ő szerepe a nemzeti szimbólumok védelme, míg más sötét erők ennek elpusztítására törnek, tehát nemzetellenesek”, írta Ungváry Krisztián. Mitnyan játszmája arra irányult, hogy a szenvedélyek szításával, az ellentétek kiélezésével a korábbinál is szorosabb egységbe tömörítse a nemzeti érzelmű lakosokat, közben nem mellesleg rombolja a fővárosi intézmények hitelét. Az így elindított játszma semmilyen lehetőséget nem hagy a provokált ellenfél számára, hogy konstruktív legyen: akár hallgat, és nem tiltakozik, akár szembeszáll, mindenképpen vereség és megaláztatás lesz az osztályrésze. Mikor Ungváry Krisztián – aki nem baloldaliként, józan érveléssel – megfogalmazta, miért helyteleníthető a turulszobor, a játszma szabályai szerint ő is besorolódott a nemzetellenesek vereségre ítélt seregébe. A történész hiába utalt rá, hogy hasonló témájú emlékmű korábban készült Németországban, és annak megvalósítása szerinte méltó módon fejezi ki a társadalom gyászát.

A példaként felhozott művet egy évtizeddel korábban avatták fel a berlini Unter den Lindenen. Budapest XII. kerületének polgármestere és a képviselőtestület nemzeti elkötelezettségű tagjai aligha fogadták meg Ungváry Krisztián tanácsát, és nem tanulmányozták, pedig érdemes lett volna.

A háború és a diktatúrák áldozatainak emlékművét az egyesített Németország kereszténydemokrata kancellárjának, Helmuth Kohlnak javaslatára hozták létre egy korábban is létező épület átalakításával, az egykori Kelet-Berlin területén. A klasszicista stílusban épült csarnok ablaktalan, viszont mennyezetén kör alakú nyílást hagytak, oculust, amit üveg vagy más átlátszó anyag sem zár be. A lyukon át a kinti, állandóan változó fény ugyanúgy beárad a csarnokba, ahogy az eső, a hó is beeshet. Az oculus alá, a központi és leginkább kiszolgáltatott helyre fekete szobor került. Ülő nőalak, ölében halott fiatal férfi. Sem a halottnak, sem az őt ölelő asszonynak nincsenek jellegzetes ruhái, melyek kijelölnék, hogy milyen nemzethez tartoznak. Egy nagy kendő fedi a nő fejét, és azzal a kelmével próbálja bevonni magát is, a halott fiút is, de nem mindenütt sikerül. Világra hozta, és nem tudta megvédeni. Tartja, de nem tudja megtartani. A kompozíció által megidézett fájdalom egyetemes, attól viszont, hogy a német

fővárosban áll, és a huszadik század végén került a helyére, a világháborúkra, a náciizmusra és a kommunizmusra, az ezek következtében elpusztult emberekre, és általában a szenvedőkre kell gondolnunk.

Évszázadokkal később keletkezett variáció Michelangelo Pietájára. A fehérből fekete lett, az aprólékos kidolgozottságból tömörszerűség, de mindkét szobor hatása arra épül, hogy a két alak, az anya és a fiú, a holt és az élő *egy*. Ugyanannak a darab anyagnak másképpen megformált darabjai. A néző tudja, hogy a halott nemsokára elválik az élőtől, de a látvány ennek ellentmond, hatalmas erővel cáfolja.

Az, hogy éppen ez az ábrázolás kerüljön a háború és a diktatúrák áldozatainak emlékművébe, mint annak kiemelt része, elfogadhatatlan volt a berlini zsidók képviselői számára, ugyanis keresztény motívumot idéz. Több mint fél évszázaddal korábban Käthe Kollwitz nem éppen egy ilyen emlékmű számára formálta meg szobrát; 1937-ben a Holokausz, ha megkezdődött is, még nem ment végbe. Nemcsak zsidószervezetek, hanem a Berlieni Művészeti Akadémia felől is érkezett bírálat: vitatható egy kisebb méretűre elgondolt plasztika felnagyított változatának használata. A túlélő zsidókat és a zsidók nézőpontján osztozó nem kevés embert azután egy újabb alkotás, a közelben kialakított Holokausz-emlékmű békítette meg. Világossá vált, hogy a nemzsidó német halottaknak, akik között kétségtelenül ott vannak az SS-katonák is, meg a zsidóságuk miatt legyilkoltaknak a legjobb szándékkal sem lehet ugyanazon a helyen, ugyanazzal az emlékművel meg-

adni a tiszteletet. Erről nem a szobrász, nem az emlékmű koncepciójának kidolgozói tehetnek, és még a kezdeményező kancellár sem – olyan helyzet, amit éppen a megidézett események idéztek elő. A demokratikus körülmények között lefolyt vitában ez legalább nyilvánvalóvá tudott válni. Ide tartozik, hogy a háború és a diktatúrák áldozatainak emlékműve nem zöldmezős beruházás volt, már az NDK idejében is hasonló célokat szolgált. A csarnokban örök láng lobogott, a talapzatban egy ismeretlen német katona és egy ismeretlen koncentrációs tábori áldozat maradványait helyezték el. A hátsó falon nagyméretű NDK-címer volt kifaragva, kint az épület előtt pedig katonák adtak díszerőséget, vonultak fel-alá díszlépésben. Kohl javaslata tehát nem egyszerűen arra irányult, hogy *legyen* egy méltó emlékmű, hanem hogy az újraegyesített Németország hogyan *változtassa meg* a korábbi emlékművet.

Vagyis a háború és a diktatúrák áldozatainak berlini emlékműve értelmezésekor nem lehet figyelmen kívül hagyni annak tér- és időbeli kontextusát. Ha viszont mégis önmagában szemléljük, megállapíthatjuk, hogy figyelemre és tiszteletre méltó alkotás. Azáltal, hogy a látogató nem a nyílt utcán halad el valamiféle plasztika előtt, hanem egy elhatárolt térben tesz meg néhány lépést vagy álldogál, és azáltal, hogy a szentélyre emlékeztető csarnok csöndet követel, a hely alkalmas lett a meditációra. Nem alkalmas viszont szónoklatokra, patetikus gesztusok tételére. Ugyan ki állna a mellé a szobor mellé, és követelné a kortárs németektől, hogy harcoljanak más népek ellen?

Nem véletlenül vetette fel Ungváry Krisztián a honi turulvita közben, hogy ehhez hasonló módon lenne helyes emlékezni az elesett katonákra.

Nos, a háború és a diktatúrák áldozatainak berlini emlékművében hiába keresnénk a német birodalmi sást, vagy bármiféle fegyver ábrázolását. Semmi sem emlékeztet Hitler pártjának zászlójára.

A berlini emlékműtől eltérően a budapesti kiválóan alkalmas arra, hogy a nacionalista, nemzetiszocialista eszmék jelenkori hívei alatta gyülekezzenek. Ez az „alatta” egy újabb, egyáltalán nem mellékes különbségre irányítja figyelmünket: a háború és a diktatúrák áldozatainak berlini emlékművében elhelyezett fekete szobor nincs kiemelve a padlózat ugyancsak fekete síkjából, nem emelkedik a látogatók fölé, ellenkezőleg, azok felülről nézhetnek rá.

Ami előre látható volt, beigazolódott: a XII. kerületi turulnál valóban tartanak nacionalista demonstrációkat. Erről írtam a *Szomszéd* c. könyvemben:

Egy másik tévéműsorban, amit nem a BBC, hanem a Hegyvidék televíziója állított elő és juttatott el hozzám, a Turul-szobor előtt szónokló politikusnépes, fura öltözetű közönsége előtt kinyilatkoztatta, hogy ő nem áldozatokat, hanem hősokeket dicsérni jött. Furcsasága abban állt a kivonultak öltözetének, hogy korabeli katonai ruhákat viseltek. Még hóleplet is. A harmadik évezredben keresztény magyar asszonyok és lányok fáradságos munkával szabhatták, varrhatták őket szakavatott történészek iránymutatása alapján, na meg eredeti darabok is előkerülhettek a környékbeli lakásokból.

Számomra ugyanakkor az egyetlen mód, hogy azonosulni tudjak a második világháborúban meghalt, megsebesült magyar katonákkal, még mindig az, ha áldozatként tekintek rájuk.

Sokáig azt hittem, ez az öregember egyetemi rohamzászlóaljban küzdhetett valamelyik közeli dombon vagy völgyben, természetes, hogy hűsége az elesett bajtársak emlékéhez, azért stilizálja fel minden Budapestet védő magyar fegyveres helytállását, de aztán kiderült, hogy gyerek volt még, nem vehetett részt a harcokban. Kiállása egyszerűen a világszemléletéből fakad. Amivel nekem az a bajom, hogy minden egyes nap, amivel a város védői meghosszabbították az agóniát, zsidók és „angolbarátok”, normális, jobb sorsra érdemes emberek tucatjainak megölését, megkínzását tette lehetővé. A város elestét nem akadályozta meg, csak a vele járó szenvedést sokasította – beleértve a lebombázott, aknátalálatok által elpusztított polgári áldozatokat is, akik, mondjuk, még csak liberálisok se voltak.

Feltételezhetjük, hogy a zsidók és angolbarátok szenvedése és halála a szónok és közönsége számára járulékos és sajnálatos veszteség. De, sajna, minden jel arra

mutat, hogy nem így van, hogy nagyon is helyénvalónak tartják az érdemtelen életek kioltását.

(ZOLTÁN GÁBOR: *Szomszéd*, Kalligram, 2018)

Annak ellenére kerül sor ilyen rendezvényekre, hogy a polgármesteri székben Mitnyant követő Pokorni Zoltán a szobrot átkeresztelte az ostrom során életüket vesztett XII. kerületi lakosok emlékművére. Az árpádsávot és a turult azzal vélte megvédeni, hogy ezek ősi magyar szimbólumok, és a tény, hogy néhány évig rosszra használták őket, ezen nem változtathat. Nos, nyilván maga is tudatában volt, hogy ezzel nem érthetnek egyet mindazok, akik valami módon kötődnek azok emlékéhez, akiket az árpádsáv és a turul jegyében pusztítottak el. A nemzeti oldal elégedett a kardos turullal, és kicsit sem érdekli, hogy minek nevezik. Valahogy úgy lehet vele, hogy ennyiben engedni kellett a libsiknek. Ahogy az emberek egymásközi viselkedésében a metakommunikatív elemek többnyire fontosabbak a kommunikatívaknál, itt is az ábrázolt alak a lényeg, és nem az elnevezés. Évekkel később, egy másik turulszobor avatásán, akkor már ismét miniszterelnökként, így beszélt Orbán:

„A turul ősképe, a magyarok ősképe. Beleszületünk, akár csak a nyelvünkbe és a történelmünkbe. Az ősképe a vérhez és a szülőföldre tartozik. (...) Ma két hagyomány, két felfogás, két eszmerendszer, kétféle szív él a magyar politikában. Az egyik elutasítja a nemzeti összetartozást, a másik ezt tekinti kiindulópontnak.”

A kereszténydemokrata német kancellár által kezdeményezett emlékmű nem kapcsolódik a náci szimbólumokhoz, és az azt leíró nyelv sem utal a Harmadik Birodalom nyelvére. A folyton változó identitású magyar miniszterelnök ellenben egy ideje félreérthetetlenül és szándékosan náci fogalomkészlettel dolgozik. Mentségére szolgáljon, hogy sem otthoni neveltetése, sem politikai szocializációja során nem találkozott a kereszténydemokráciával, általában a kereszténységgel sem. Ami ellenben határozottan megnyilvánult korai neveltetésében, az az autokrata apa hatása. Adorno a náciizmus alapjait keresve éppen az autokrata nevelést találta meg és mutatta be, mint a nemzetiszocialista beállítódás ősokeát. Orbán Viktort ugyanúgy nem nevelték a turul és az árpádsáv tiszteletére, ahogy Konrad Adenauer tiszteletére sem szoktatták, de felcseperedve szabadon választhatott a számára leghasznosabb ideológiák közül. Hogy miért választotta kezdetben a liberalizmust, arra az a válasz, hogy akkor éppen az az eszme látszott diadalmaskodni, racionális döntés volt annak jegyében politizálni. Hogy aztán miért indult el a nemzeti eszmék és a diktatúra irányába, arra nemcsak az a válasz, hogy idővel felismerte, ezek képviselésével többre viheti, hanem az is, hogy ezek felelnek meg a lelki alkatának. Úgy látszik, nem az ő fejéből pattannak elő a turulok, a vér, az ősképe és a többi.

Ezeket az általa vezetett hatalmas sereg előre száguldó vitézei emelik a magasba, ő pedig magától értetődő természetességgel halad utánuk.

A turullal azok nem tudnak megbékélni, akik nem feledhetik, hogy 1919 után milliókat rekesztettek ki a magyar nemzetből a jegyében. Ők, illetve leszármazottaik és a velük együttérzők azok, akiket szándékosan sért, megaláz és provokál a XII. kerületi közterületre kihelyezett szobor és a miniszterelnöki kinyilatkoztatás is.

Tudjuk, hogy a lényeg nem az emlékmű elnevezése, hanem a harcias, félelmet gerjesztő turul elkészítése és felállítása, de arról csak a bennfenteseknek lehet információjuk, hogy eleve Szmracsányi Boldizsárra (1970–) volt-e szabva a megbízatás, eleve őt, a kerületben dolgozó nemzeti elkötelezettségű művészt akarták munkához juttatni, netán ő maga állt-e elő az ötlettel, hogy turult csinál, vagy előbb volt a turul, és utóbb jött a képbe Szmracsányi. Idővel talán erre is fény derül majd, és talán nem is lesz érdektelen a történet. Távolabbról annyi látszik, hogy Szmracsányi elismert szobrász, külföldön is megbecsülik, vagyis nincs feltétlenül rászorulva politikai kapcsolataira. Képességei messze felülmúlják Kligléit. Komolyan kell tehát vennünk elkötelezettségét, azt, hogy szívvel-lélekkel készítette el a XII. kerület számára a turult.

Egy interjúja szerint ő keresztény. Úgy mondja, miközben Michelangelo igézetében márványfelületeket políroz, tulajdonképpen meditál, és olyankor Istenhez szállnak a gondolatai. Biztosan így van, ha ő mondja, de erősen megkérdőjelezhető, hogy Szmracsányi istene azonos Pilinszky istenével, Kálló Ferenc és Sztchlo Gábor istenével.

Az emlékművek egy része tisztán vizuális gesztus, a művész ill. a megrendelő nem tartja szükségesnek, hogy írásjegyekkel (betűkkel, esetleg számokkal) elmagyarázza, mire akar emlékeztetni a mű által. Gyakrabban fordul elő, hogy valamilyen felirat tudatja a befogadóval, kit vagy mit ábrázol a plasztika. Tipikus megoldás, hogy egy bronzból öntött Petőfi vagy Kossuth kőtalapzaton magasodik, és neve a kőbe van vésve, így módon a cím társul a szoboralakhoz, de el is válik tőle. Az emlékművek egy harmadik típusának ellenben nem mellékes, hanem lényegi részét jelentik az írásjegyek. A kortárs művészet egyre gyakrabban él ezzel az eszközzel, de felfedezhetjük előképét az obeliszteken: azok is tele vannak írva.

Igaz, még a látszólag egyszerű írásjegyek sem tudnak teljesen absztrakt jelként megjeleníteni, a számok vagy betűk alakja, mérete, anyaga, elrendezése akarva-akaratlanul kifejező. A turulszobor alapzatán is vannak nevek, egymás alatt futó bronzcsíkokba lyuggatott kivetelben. Egy olyan történelmi jelentés alapján kerültek

oda, amely nem került nyilvánosságra, és az önkormányzat el is zárkózik attól, hogy valaha nyilvánosságra hozza. Elvileg az ostrom polgári áldozatainak nevei. Bizonyára jót tenne az emlékmű ügyének, ha legalább egy internetes oldalon láthatók lennének a dokumentumok, amelyek alapján az ostrom polgári áldozatává lett nyilvánítva valaki. Amennyire támadhatóvá tenné ez a listát, annyira hitelesítené is. Mert lehetséges, hogy egy-egy név esetében cáfolható lenne az illető „polgári” vagy „áldozat” minősítése, de ha mások esetében viszont igazolható a történet, és az utóbbiak látványos többséget alkotnának, az előbbieket pedig csendben eltávolítanák az emlékműről, az legalább normális ügymenet lenne. Mivel vizsgálható adatok nincsenek, az egész halmazt homály vontába. A turulpártiak számára jótékony homály, a turulellenesek számára kétes homály. Ha az ember éveket tölt azzal, hogy a kerület történetének éppen azt a korszakát kutatja, amire az emlékmű utal, beleütközhet a listán szerepeltetett nevekhez kapcsolódó történetekbe. (Lásd ZOLTÁN Gábor: *Szomszéd*, 204–210. o.; Istenhegyi vadászok – Térey Jánosnak, Kalligram folyóirat 2018. november)

2019

februárjában, a kitörési kísérlet évfordulóján a FIDESZ által totálisan ellenőrzött állami tévé egyik műsorában így beszélt Trombitás Kristóf műsorvezető:

„Míg a doni hősekről már megemlékezhetünk, Budapest védőinek, akik egyben Európa védői is voltak, csak lopva lehet emléket állítani. Miben voltak ők mások, miért voltak bűnösebbek bármely más nemzet fiainál? Csak azért, mert a hadi szerencse nem melléjük állt, és vesztek? De nyert-e bárki ebben a csatában és a háborúban?”

Nem úgy fogalmazott, hogy reménytelen küzdelmet folytató katonák voltak, akikkel elhitették, hogy Európa védői, hanem úgy, hogy Európa védői voltak. Egy az egyben átvette, érvényessé tette az akkori ideológiát.

A szabadságát nyolcvankilencben visszakapott Magyarország ide jutott harminc év alatt.

A „lopva felállított” turul megjelenítésének több, erősen vitatható eleme mellett még mindig van olyan körülmény, ami eddig nem került szóba, ez pedig az elhelyezése. A közvetlen közelben található ugyanis az egyik olyan ház, ahol a kerületi nyilasok az ostrom idején sok embert kínoztak és öltek meg, a Németvölgyi út 5. Az ostrom után tömegsírokat exhumáltak itt. Igaz, hogy ilyen alapon elég sok helyre nem lehetne a témában emlékművet állítani, mert a XII. kerületi nyilasok sokan voltak és sokféle voltak objektumaik, de kis jóindulattal, ha valaki netán odafigyelt volna erre a kényes körülményre, mégiscsak találhatott volna olyan helyet, amit kevés-

bé a nyilasok áldozatainak vére áztattott, hanem esetleg igazolható volna, hogy ott inkább az ostromlók fegyverei által pusztultak el emberek.

2012-ben a turulszobor közelében felavattak egy másik emlékművet is. Egy botlatókövet, ami az egyik Greguss utcai házból elhurcolt és hamarosan megölt zsidó származású lányra, Laub Magdolnára kívánta emlékeztetni az arra járókat. Minden bizonnyal ez az emlékmű is provokált valakiket, akárcsak a turul, de ebben az esetben a sérelmet tett követte: a botlatókövet két napon belül ismeretlenek eltávolították a 9.-es számú ház elől. Az utóbbi években Magyarországon is lettek már elhelyezve botlatókövek, néha viták folytak róluk, ám az nem fordult elő, hogy valaki kiemelte volna a földből, és elvitte volna az áldozat emlékére kihelyezett kis réztáblát. Mivel még a szomszédos I. és II. kerületben is megvannak a botlatókövek, igazolva kell látnunk azt a feltevést, hogy a XII. kerületi lakosok egy jelentős részének markánsan nemzeti elköteleződése nemcsak a választási eredményekkel hozható kapcsolatba, hanem a kerület múltjával, az egykor itt tevékenykedő nyilasokkal és azok leszármazottaival is.

Günter Demnig (1947–) német képzőművész először a kölni pályaudvaron állított emléket. Azoknak a romáknak szentelte, akiket vasúton deportáltak abból a városból.

Egy macskakőbe vésett felirat Kölnben, amely a roma holokauszt borzalmaira hívja fel a figyelmet napjainkban is. Őket 1939-től üldözték – mondhatjuk úgy is, hogy a zsidók elleni erőszaknak a romák és a szintók elleni erőszak volt a főpróbája. E nélkül valószínűleg nem lettek volna képesek arra a szisztematikus, minden részletében megtervezett népirtásra, amivel a negyvenes évek közepén végigtaroltak Európán. Szóval Kölnben a pályaudvar előtt álltam, és arra gondoltam, hogy a Német Birodalmi Vasút hathatós közreműködése nélkül soha nem hurcolhattak volna el innen ötszáz-ezer embert. Ennek az eredménye lett a felirat, amelyet 1990. május 6-án készítettem. Ez azonban még csak egy általános emléket állított az összes áldozatnak. Ezután kezdett el foglalkoztatni, hogy a pályaudvar után a házak felé forduljak, és megpróbáljam rekonstruálni, hol éltek ezek az emberek, mielőtt elvitték őket. (...) A kölni rabbi szavai is inspiráltak, aki a Talmudból idézett: „Egy ember akkor lesz igazán halott, ha elfelejtik.”

A német művész azóta botlatókövek sokaságát helyezte el német városokban és további országok városaiban. Kb. 130 eurónyi összeget kell fizetnie annak a magánszemélynek, aki meg akar emlékezni egy a nemzetiszocializmus jegyében elpusztított emberről. Ezenkívül meg kell adnia az illető nevét és az időpontot, amikor elvitték utolsó ismert lakóhelyéről. A gesztus célja az, hogy összekapcsolja a helyet, az időpontot és a nevet, és így utólag szembeszálljon azokkal, akik elvitték arról a helyről az illetőt. Ha a náci törekvése sikerrel jár, soha senki nem fog tudni róla, hogy egy bizonyos személy ott élt abban a házban, és mások, honfitársai, érte mentek, elhurcolták, megölték. Demnig nem akar versenyre kelni Michelangelóval, de még Kollwitzsal sem a márványcsiszolás vagy a kifejező gesztusok ábrázolása terén, viszont hozzájuk hasonlóan meg akarja ragadni az emberek figyelmét, és hatást akar kiváltani belőlük. Rá akarja döbbszteni őket az emberi élet egyediségére, és azoknak a konkrét személyeknek a sorsára, akik számtalanszor elhaladtak azon a helyen, ahol a járókelő épp akkor elhalad. Vagyis egy bizonyos konkrét helyet jelöl meg a műalkotással, végtelenül szerény, mégis figyelmet keltő módon, egy utca porában, mely ezáltal szent helyé válik.

Ellentéte ez a hagyományos emlékműállítási gyakorlatnak, amelynek termékei a befogadással szemközt meredeznek, és legtöbbször fölébe tornyosulnak. Azonkívül kicsi is egy botlatókő, 10-szer 10 centiméteres, az anyaga pedig szerény. Nem bronz, mint a tipikus köztéri szobroké, hanem sárgaréz, mint a lakásajtók névtábláié.

Ami a dokumentációt illeti, ilyen esetekben megvan adva egy név és egy időpont. Aki akarja, utána nézhet, és ha indítatva érzi magát, megpróbálhatja cáfolni, hogy létezett az a bizonyos személy, ott lakott abban a házban, és elvitték, megölték. Ez esetben például megállapíthatja, hogy Laub Magdolna egész közvetlen családja XII. kerületi volt.

Bár hatalmas a különbség a XII. kerületi turulszobor és a szintén a XII. kerületben található Greguss utcában elhelyezett botlatókő között, hasonlóságok is vannak közöttük. Mind a kettő elfoglalt egy darabot a kerület földjéből. Igaz, a botlatókő csak jelképesen, hiszen rá lehetett lépni, át lehetett lépni, jelenléte mégis provokálta azt az emlékező közösséget, amelynek tagjai a turul jegyében egyesülnek. Ez az emlékező közösség úgy tesz, mintha Laub Magdolnák sosem éltek volna Bu-

dapest XII. kerületében, sohasem jártak volna azokon az utcákon, amiken a mai lakosok járnak.

A turulszobor költségeit a teljes kerület állta, vagyis nemcsak a nemzeti elkötelezettségű lakosok, hanem azok is, akiknek ez a szimbólum, ez az emlékezetpolitika elfogadhatatlan. Laub Magdolna botlatókövének költségét magánszemélyek viselték. Hogyha létezne Magyarországon nyugati értelemben vett kereszténydemokrácia, ha kereszténydemokrata politikusok irányítanák a XII. kerületet, a botlatókő eltávolítása után jelentkeztek volna, hogy saját zsebükből fedezik annak pótlását, és az új avatáson mindenkit arra kértek volna, hogy tartsák tiszteletben az áldozat emlékét.

Ha az ember valamilyen művészi munkát végez, mindegy milyen szinten és eredménnyel, de más művészek munkájára építve, azokkal polemizálva dolgozik évtizedeken keresztül, másképpen nézi a többi művész dolgait, mint aki lelkes vagy kevésbé lelkes fogyasztója, befogadója a műalkotásoknak. Akaratlanul is átérzi, hogy amire egy másik művész vállalkozott, mekkora súlyú feladat, és mennyit feccolt bele a kolléga, hogy megoldja. Hogy érvényes-e megoldása. Ha maga is részt vett valamiféle művészképzésben, esetenként felötenek benne saját művésztanárainak mondásai – némelyik egyszer csak aktuálissá válik.

Nádasdy Kálmán (1904–1980) operarendező volt, de foglalkozott film- és színházi rendezéssel is. Szakavatott fordítóként és dramaturgként tisztelték. Évtizedeken át tanította a rendezőhallgatókat. Egyszer azt mondta:

Rendezni könnyű. Technikai kérdés. Művésznek lenni nehéz.

Hallgatóként eléggé mehökkentő, ha illet mondanak az ember előtt. Hiszen életének minden egyes órája a szakmai fogások elsajátításáról szól, ezért folytat hol sikeres, hol sikertelen küzdelmet. Sokára válik világossá, hogy a lényeg az eszközökön túl van. Az érvényes művészi gesztusok megtalálásánál. Vagy ami még fontosabb, az érvénytelen gesztusok meg nem tételénél. Így fordulhat elő, hogy valaki, aki nem nagynevű szobrász, hanem csupán egy sírkőfaragó mester tanítványa volt, Pauer Gyula, egy filmrendezővel, Can Togay-jal társulva alkotja meg az egyik legérvényesebb emlékművet.

Egy másik alkalommal Nádasdy Kálmán arról beszélt, hogy önmagában az, hogy valami megtörténik, nem jelenti azt, hogy észre is veszik. Amit nem reagálnak le, olyan, mintha meg se történt volna. Ennek a tételnek illusztrálására elmondott egy történetet:

A margitszigeti szabadtéri színpadon egy operaelőadás közben véletlenül fejbe vágták a szopránt. A színpadon is elhelyeztek zenészeket, köztük néhány nagydobost, és mert a hely szűk volt, az énekesek időnként a zenészek közvetlen közelében énekeltek. Egy ilyen pillanatban az egyik dobos magasba lendített ütője jól fejbe találta az énekesnőt. De mert mindenki profi volt, maga az énekesnő sem kapott a fejéhez, hanem mintha mi se történt volna, énekelt tovább, a közönség nem kezdett röhögni. Sok száz ember szeme láttára somták fejbe a művésznőt, elég vicces dolog, de senki se nevetett. Ahhoz, hogy nevessenek,

egészen kevés kellett volna. Essen ki a ritmusból a tettes, a dobos... Hagyja abba az éneklést a szoprán... Kezden röhögni egy másik énekes vagy zenész... Ha ezek közül bármelyik bekövetkezik, nevet az egész közönség, és mindenki menthetetlenül röhögőgörcsöt kap a színpadon.

Nos, így vitték el a Greguss utca 9.-ből Laub Magdolnát. Mintha mi se történt volna. Günter Demnig művészi gesztusa kísérlet arra, hogy jelezze: mégiscsak történt valami.

Sokszorta nagyobb méretben ugyan, de hasonló célt szolgál a berlini Holokauszt-emlékmű. Olyan területet foglal el az emlékezés-emlékeztetés céljára, amit más, kellemesebb és jövedelmezőbb célokra lehetett volna igénybe venni. A második világháború előtt a német főváros centruma volt ez, látványos épületekkel, korszerű közlekedéssel, hatalmas forgalommal. A szövetségesek bombázásai jórészt elpusztították, azután a várost kettéosztó fal közvetlen közelében húzódó sívár területként húzódott meg a lassan életre kelő nagyváros zárványaként. Ahelyett, hogy irodaházakkal, áruházakkal vagy szórakoztató negyeddel építették volna be a fal lebontása után, vagy parkosították volna, meghagyták annak, ami addig is volt: mementónak. Csak már nem általánosságban a háborús katasztrófa, hanem konkrétan azon tény mementójának, hogy a német nép elpusztított körülbelül hatmillió zsidót.

Ennek az emlékműnek a kialakítása és felépítése sem maradhatott mentes a vitáktól, ám idővel sokan, akik kezdetben kritikával illették a terveket, ráébredtek, hogy érvényes mű született, amivel kivételesen jól sikerült megoldani a kítűzött célt. A mű ugyanakkor különös védelmet is élvez, amennyiben a Szövetségi Köztársaság meghatározó pártjai egységesen a társadalmi közmegegyezés részének tekintik. Nem véletlen, hogy a közelmúltban alakult és a köztársaság politikai berendezkedését alapjaiban támadó AfD egyes vezetői szükségesnek látják kifejezni a berlini holokauszt-emlékművel szembeni ellenérzéseiket, és az sem, hogy ezt súlyosan felróják nekik, ill. pártjuknak.

„A német Szövetségi Alkotmányvédelmi Hivatal (BfV) vizsgálja a populista-migránsellenes Alternatív für Deutschlandot (AfD-t), hogy meghatározzák, milyen mértékben vannak szélsőséges jobboldali indítékai.

A BfV a teljes AfD-t „vizsgálati eset” alatt tartja egy lehetséges megfigyelésre, a tübingiai tartományi AfD-vezető Björn Höcke körüli jobboldali nacionalista szárnyat (Der Flügel) és a párt ifjúsági szervezetét, a Junge Alternatívét (JA) pedig „gyanúsítási esetnek” jelölték meg. Előbbi egy a hivatalos megfigyelést megelőző szakasz, nem lehet hírszerzési eszközöket, informátorokat, rendőri megfigyelést és lehallgatást alkalmazni. Utóbbiban hírszerzési eszközök használá-

tát és a kommunikációjuk megfigyelését is lehetővé teszik a törvények.

A Welt úgy tudja, hogy a belföldi hírszerzés 1070 oldalnyi anyagot gyűjtött össze és értékelt ki az elmúlt hetekben. Ebben megtalálhatók nyilvános megszólalások (AfD-tagoké, közösségi oldalakon tett bejegyzések, a különböző kampányokból származó anyagok), valamint szélsőséges jobboldali szervezetekhez fűződő kapcsolatokról szóló megállapítások.

A BfV ebből jogászok és a szélsőséges jobboldal szakértőivel egy 450 oldalas jegyzőkönyvet készített, ennek alapján határozták meg most a vizsgálatot – tudta meg a Tagesspiegel.

A Bundestag több pártja üdvözli a döntést, mert szerintük ezzel bizonyosodott, hogy az AfD magas kockázati potenciállal rendelkezik.

A német alkotmány szigorú garanciákat tartalmaz a szélsőségekkel szemben, ami megengedi a szoros megfigyelésüket és akár a szélsőséges baloldali vagy jobboldali pártok betiltását.

A tübingia AfD-t már tavaly szeptember óta vizsgálják, hogy vannak-e alkotmányellenes céljai. Mindezt azt követően, hogy 2017 végén azt mondta Höcke a berlini holokauszt-emlékműről, hogy az a „szégyen emlékműve” és „az emlékezetpolitikában 180 fokos fordulatot” követelt. Höckét még tavaly októberben megválasztották a 2019. október 27-én tartandó tartományi választás vezető jelöltjének.” (24.hu 2019. 01. 15. 17:10)

Ez a hír arra mutat, hogy a Német Szövetségi Köztársaság nemcsak létrehozta, hanem használja is legfontosabb emlékműveit. Mértéket képeznek, amelyhez igazodni kell annak, aki az ország közéletében részt akar venni. Legalábbis eddig így volt. Magyarországon lényegében büntetlenül szoktak maradni a Holokauszt emlékeit őrző emlékművek elleni támadások, és azokban az esetekben, amikor az elkövető valamelyik ismert politikai párt politikusa, nem szokott felmerülni a párt betiltása. Lényeges különbség az is, hogy a berlinihez hasonló emlékművek ebben az országban nem készültek, illetve, hogy az erős politikai szándékot kifejezni hivatott alkotásokat, mint például a XII. kerületi turul, nem a sötét múlttal való leszámolás és nem a lehető legnagyobb társadalmi konszenzus jegyében hozták létre – hanem éppen ellenkezőleg. ■ ■ ■

A szerző köszöni a Marion Dönhoff Stiftung támogatását, mely nélkül ez az írás nem jöhetett volna létre.

Zoltán Gábor: Budapesten született 1960-ban. Kötetei: *Vásárlók könyve* (novellák, 1997, JAK–Kijárat), *Erények könyve* (novellák, 1999, Magvető), *Szólót venni* (regény, 2001, Magvető), *Fekete bársony* (regény, 2008, Jelenkor), *Orgia* (regény, 2016, Kalligram), *Szomszéd* (esszéregény, 2018, Kalligram).